

Цыбуля, В. А Народные библиотеки // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1977. – № 3. – С. 33–34.

НАРОДНЫЯ БІБЛІЯТЭКІ

Бібліятэкі Беларусі маюць складаную і багатую гісторыю. Ужо ў эпоху феадалізму кнігі адыгрывалі важную ролю ў культурным жыцці грамадства. Захоўваліся кнігі ў тыя далёкія часы пераважна ў цэрквах і манастырах Полацка, Слуцка, Мінска, Супрасля, Жыровіц, і натуральна, што пераважала ў тагачасных бібліятэках царкоўная кніга.

Уз'яднанне Беларусі з Расіяй паклала пачатак новаму этапу ў гісторыі беларусіх бібліятэк.

Асаблівы рост колькасці бібліятэк на тэрыторыі Беларусі, усё большае распаўсюджанне свецкай кнігі, галоўным чынам навуковай і класічнай літаратуры, – адметная рыса XIX ст. У гэты час значэнне бібліятэчнага цэнтра Заходняга краю набывае Мінск. Пра гэта сведчаць лічбы: з 25 грамадскіх бібліятэк, што існавалі тады ў Беларусі, 11 былі адкрыты ў Мінску.

Характэрна, што калі ў дарэформенны час яшчэ захоўвалі сваё значэнне царкоўныя і манастырскія бібліятэкі, прыватныя зборы кніг буйных феадалаў, дык у другой палове XIX ст. усё большае развіццё набываюць грамадскія бібліятэкі. Ініцыятарам наладжвання бібліятэчнай справы на гэтым этапе выступав ліберальная інтэлігенцыя.

Стварэнне народных бібліятэк у Беларусі звязана з дзейнасцю дзвюх арганізацый – Віленскай навучальнай акругі і папячыцельства аб народнай цвярозасці. Навучальная акруга стварала прышкольныя народныя бібліятэкі, а папячыцельства – чайныя з бібліятэкамі і бібліятэкамі-чытальнямі пры іх.

Дзейнасць народных бібліятэк, іх камплектаванне рэгламентаваліся выдадзенымі ў 1890 г. «Правіламі аб бясплатных народных чытальнях і аб парадку нагляду за імі». Кнігі для народных бібліятэк можна было набываць толькі ўхваленыя вучоным камітэтам Міністэрства народнай асветы і пералічаныя ў спецыяльным каталогу.

Развіццё рабочага руху, рост значэння друкаванага слова, стварэнне сацыял-дэмакратычных арганізацый у Беларусі вымушалі мясцовыя ўлады пашыраць колькасць народных бібліятэк.

У Магілёўскай, Віцебскай і Мінскай губернях народныя бібліятэкі пачынаюць узнікаць з 1882 г., а ў Віленскай і Гродзенскай – з 1883 г. Ужо ў 1890 г. у Гродзенскай губерні было 78 народных бібліятэк з кніжным фондам 11 190 тамоў. У Мінскай губерні ў 1893 г. існавала 59 народных бібліятэк, а ў Віцебскай – 44. Да 1899 г. на тэрыторыі

Віленскай навучальнай акругі было адкрыта каля 500 народных бібліятэк¹. У 1904 г. пры народных вучылішчах Беларусі існавалі 782 бібліятэкі².

Рэвалюцыя 1905–1907 гг. дабратворна паўплывала на дзейнасць народных бібліятэк. Пашыралася кола чытачоў, асабліва вырас попыт на перыядычныя выданні. Пры бібліятэках наладжваюцца лекцыі, літаратурныя вечары, канцэрты. Адыграла станоўчую ролю і адмена правілаў 1890 г.

І ўсё ж становішча народных бібліятэк было незайздроснае. Кніжныя фонды большасці бібліятэк былі мізэрныя – 300–400 кніг. Сродкаў на набыццё кніг адпускалася вельмі мала. Пакінутыя без дзяржаўнага фінансавання, бібліятэкі паступова занепадалі. У пачатку XX ст. на адну бібліятэку з 290 кнігамі ў Беларусі прыходзілася 5870 жыхароў.

У 1911 г. у Беларусі – у Магілёўскай і Віцебскай губернях – былі створаны земствы, якія займаліся і арганізацыяй народных бібліятэк. З 1912 г. пачалі дзейнічаць «Правілы аб народных бібліятэках пры ніжэйшых навучальных установах», згодна з якімі бібліятэкі, размешчаныя пры школах, пераходзілі ў распараджэнне навучальных устаноў. Зноў увайшло ў сілу правіла аб набыцці кніг адпаведна спецыяльна зацверджаным спісам. У выніку колькасць бібліятэк у гады рэакцыі змяншаецца: калі ў 1903 г. іх было 933, дык праз дзесяць год – усяго 773.

«Як мы ужо гаварылі, народныя бібліятэкі для гарадскога і сельскага насельніцтва адкрывала таксама папчыцельства аб народнай цвярозасці. У гэтых бібліятэках-чытальных збіраліся выданні камісіі народных чытанняў, а таксама літаратура, пералічаная ў каталогах Міністэрства народнай асветы, – творы, што тлумачылі гістарычныя падзеі ў манархічным духу.

У 1903 г. у Віцебскай губерні папчыцельствам было створана 4 бібліятэкі-чытальні, у якіх абслугоўваліся 1972 чытачы, а ўсяго ў той год у 5 беларускіх губернях на сродкі папчыцельства было адкрыта 385 бібліятэк і бібліятэк-чытальняў; існавалі 44 кніжныя склады.

Характэрная гісторыя бібліятэкі, адкрытай папчыцельствам аб народнай цвярозасці ў 1900 г. пры храповіцкай царкве (Віцебскі павет). Бібліятэка мела 364 кнігі, палавіна з іх – прыродазнаўча-навуковая і сельскагаспадарчая літаратура. Мастацкая літаратура была прадстаўлена творамі Дастаеўскага, Жукоўскага, Тургенева, Чэхава, Някрасава; перыёдыка – «Сельским вестником», «Нивой», «Родником» і інш.

Сяляне прагна цягнуліся да друкаванага слова. У значнай ступені гэтаму спрыялі руска-японская вайна і першая руская рэвалюцыя. Так, у адной з газет за 1905 г. чытаем:

¹ «Исторический вестник», 1901, т. 83, кн. 2, стар. 705.

² «Из истории школы Белоруссии и Литвы». М., 1964, стар. 152.

«Вайна і падзеі апошніх дзён выклікалі сярод сельскага насельніцтва небывалую дасюль цікавасць да газет і кніг. Цяжка знайсці вёску, дзе зусім невядомай была б газета».³

Ужо ў 1906 г. храповіцкая бібліятэка мела 455 чытачоў-сялян. Аднак сродкаў на набыццё новых кніг бібліятэка амаль не атрымлівала. Ды калі і папаўняліся яе фонды, дык галоўным чынам такімі тэндэнцыйнымі выданнямі, як «Хутор», «Витебский голос», «Русский паломник», «Странник», «Сельский хозяин». Праўда, папачыцельства не магло адмовіцца і ад такіх перыядычных выданняў, якія знаёмілі чытачоў з прыродазнаўствам і сельскай гаспадаркай, – у бібліятэцы можна было прачытаць часопісы «Сад и огород», «Природа и люди», «Вокруг света», а таксама «Ремесленную газету».

У перыяд рэвалюцыі і асабліва пазней, у час рэакцыі, урад паспрабаваў скарыстоўваць народныя бібліятэкі дзеля шпіянажу за працоўнымі. У выніку ў бібліятэках рэзка зменшылася колькасць чытачоў. У той самай храповіцкай бібліятэцы ў 1910 г. чытачоў стала меней у 4 разы.

У 1900 г. папачыцельства аб народнай цвярозасці адкрыла бясплатную народную бібліятэку-чытальню ў Віцебску з фондам каля 1400 кніг. Пра папулярнасць бібліятэкі сярод гараджан сведчаць такія лічбы; калі за першыя паўгода існавання бібліятэку наведала 300 чалавек, дык за другія паўгода – ужо 830. У гады першай рускай рэвалюцыі бібліятэка актывізавала сваю дзейнасць. У 1905 г. у віцебскай народнай бібліятэцы было 943 чытачы, з іх 129 – сяляне. Трэцюю частку чытачоў складалі жанчыны. Кнігавыдача ў той год дасягнула лічбы 25038. Наведнікамі бібліятэкі было прачытача 4108 часопісаў і толькі 194 кнігі духоўнага зместу.

Усяго ў Беларусі папачыцельства аб народнай цвярозасці адкрыла 385 бібліятэк. Аднак, дрэнна скамплектаваныя, амаль без прытоку свежай літаратуры, яны нагадвалі хутчэй кніжныя склады.

Цяга народных мас да адукацыі, да ведаў, да кнігі выклікала да жыцця новы тып бібліятэк – яны атрымалі назву народных паўленкаўскіх, бо ствараліся на сродкі прагрэсіўнага выдаўца Ф. Паўленкава. Паводле завяшчання Паўленкава, у Расіі было створана 200 сельскіх бібліятэк, коштам 50 руб. кожная.

Першыя паўленкаўскія бібліятэкі ў Беларусі былі адкрыты ў 1905 г. у в. Астрэмчава Брэсцкага павета і ў в. Даўгінава Віленскага павета. У 1907 г. у астрэмчаўскай бібліятэцы было 1039 кніг, якімі карысталіся сяляне 5 навакольных вёсак. У 1908 г. адкрылася паўленкаўская бібліятэка ў в. Клёнікі Бельскага павета, якая мела 500 кніг, наведвалі яе 135 чытачоў-сялян.

³ ЦДГА БССР у г. Мінску, ф. 2552, воп. 1, спр. 188, арк. 29.

Усяго ў Беларусі да 1913 г. было адкрыта 13 паўленкаўскіх народных бібліятэк: у Астрэмечаве і Даўгінаве – у 1905 г., Шчыпах – у 1907 г., Клёніках – у 1908 г., Ступніках, Трасцяніцы, Орлі, Вітаве, Райску – у 1909 г., Жыровічах, Дубічах, Баранках, Крупчыцах – у 1913 г.

Пад уплывам мясцовых сацыял-дэмакратычных арганізацый у пачатку XX ст. паступова складваюцца бібліятэкі – цэнтры палітычнай асветы працоўных мас.

В. А. ЦЫБУЛЯ